

Actueel

Bij het overlijden van een groot groen denker:

Ivan Illich

Jan Matthieu

Ivan Illich, beroemd criticus van de moderniteit, is op 2 december 2002 gestorven. Illich, de essayist, socioloog en als filosoof beroemd voor zijn vlammende rekwisitoor tegen de consumptiemaatschappij, het schoolsysteem en de modern(istisch)e geneeskunde, overleed te Bremen, Duitsland, op zesenzeventigjarige leeftijd. Illich was reeds geruime tijd ziek. Geboren te Wenen in een Hebreeuwse familie van Russische afkomst studeerde hij theologie en filosofie te Rome waar hij in 1951 priester werd gewijd. In de jaren vijftig ontfermde hij zich in New York over de verwaarloosde Portoricaanse gemeenschap.

Midden de zestiger jaren organiseerde hij het 'Centre international de documentation de Cuernavaca (CIDOC)', in Mexico, dat specialiseerde in de «kritische analyse van de industriële samenleving», een denktank waarmee hij begin de jaren zeventig succes oogste in Frankrijk (dankzij het tijdschrift *Esprit* en de *Nouvel Observateur*) en verschillende andere landen

In het roemruchte jaar 1968 hing hij zijn priesterkleed aan de wilgen, na botsingen met de meer conservatieve elementen in de katholieke wereld. Dat alles heeft hem desalniettemin nooit een blaam opgeleverd vanwege de kerkelijke hiërarchie.

Ivan Illich werd vooral beroemd in 1970, toen hij *Deschooling Society*¹ uitbracht, waarin wordt geargumenteed dat het top-down management van scholen de studenten machteloos maakt – en datzelfde top-down management is typisch voor de moderne, technologische economie, wat mensen verhindert 'echt' te leren. *Tools for Conviviality*² maakte dezelfde kritiek van de technologie in het algemeen. Samen met *Energy and Equity*,³ maakte dit boek van Ivan Illich een van de belangrijkste theoretici van de radicale ecologische beweging van de jaren 1970.

Illich was een echt globetrotter, sprak een stuk of tien talen en was ook gekend voor zijn werk als mediëvist. Zo doceerde hij de geschiedenis van het denken in de Middeleeuwen in Duitsland, Japan, India en de Verenigde Staten (in Berkeley en aan de Pennsylvania State University) waar hij les gaf in 'Science, technology and society'. Daarbij was hij ook nog vice-rector van de Katholieke Universiteit van Porto-Rico.

Van alle culturen thuis, was hij dé man die al onze zekerheden in vraag stelde. Hij schreef onder andere ook nog: "Némésis médicale", "Le chômage créateur", "Le travail fantôme", "Le genre vernaculaire"⁴, "H2O" etc.⁵ De laatste maanden van zijn leven verdeelde hij zijn tijd tussen Duitsland en Mexico.

Al meer dan 20 jaar geleden kwam de filosoof Ivan Illich met een voorstel om de samenleving te 'ontscholen'. Zijn belangrijkste thesis was, dat een overmatig gebureaucratiseerd en geïnstitutionaliseerd systeem vernieuwingen in de opvoeding en het onderwijs in de weg stond. Hij was, samen met Neil, Piaget e.a., voor mij een van de inspiraties om mijn kinderen 'alternatieve' onderwijsvormen te laten genieten.

¹ <http://www.la.psu.edu/philo/illich/deschool/index.html> (volledige tekst)

² <http://www.la.psu.edu/philo/illich/tools/index.html> (volledige tekst)

³ http://www.cogsci.ed.ac.uk/~ira/illich/texts/energy_and_equity/energy_and_equity.html (volledige tekst)

⁴ <http://www.preservenet.com/theory/Illich/Vernacular.html>

⁵ Voor een uitgebreide bibliografie: <http://www.cogsci.ed.ac.uk/~ira/illich/texts/> zie zeker ook: <http://www.preservenet.com/theory/Illich.html>

Oikos, Politiek, Milieu, Cultuur, 24, 1/2003, Actueel

Ivan Illich introduceerde ook het begrip 'convivial tools'. Als dusdanig kunnen beschouwd worden: de post, het telefoonsysteem, computernetwerken, kortegolfradio. Maar zoals hij zelf stelde, zonder convivialiteit halen deze niet veel uit. Zoals we met het Internet mochten merken, waar je het systeem van de nieuwsgroepen had, de SIG's of Special Interest Groups, die al vlug oververzadigd werden door junk, oeverloze discussies, flames enz. Het ontbreken van afspraken en het feit dat ze zelden gericht waren op gezamenlijke actie deed deze SIG's stranden in vrijblijvend gelul.

Otto Ulrich, voor wie de vraag naar de levenswijze de sleutel is om tegelijk het milieu- en sociale vraagstuk aan te pakken, gebruikt bijvoorbeeld Illich's concept van sociaalkritische grenzen in zijn argumentatie dat "goed leven" verband houdt met respect voor de 'menselijke maat'."

Illich is voor mij echter bovenal de man die de tegendoelmatigheid, de contraproductiviteit, in onze samenleving aantoonde. Hij beschrijft dit vooral in de contraproductiviteit van transport, onderwijs, werk, geneeskunde en voeding, maar bijvoorbeeld ook ontwikkelingssamenwerking.

Wie bijvoorbeeld zijn ideeën over gezondheid wil leren kennen, kan ik een kort artikel aanraden uit *Le Monde Diplomatique*.⁶

Dit artikel illustreert zeer goed hoe Illich staat tegenover een medische wetenschap die in de westerse wereld uitgegroeid is tot een obsessie voor de 'perfecte gezondheid' en daarmee zelf een belangrijke ziekmakende factor is geworden. Het medisch systeem schept onophoudelijk nieuwe behoeften aan meer zorg. Maar hoe groter het zorgaanbod wordt, hoe meer mensen antwoorden dat ze problemen, noden en ziekten hebben. Iedereen eist dat de vooruitgang een einde stelt aan elk lichamelijk lijden, zo lang mogelijk de frisheid van de jeugd kan helpen behouden, en het leven verlengen tot in der eeuwigheid. Noch ouderdom, noch pijn, noch dood. Op die manier vergeten ze dat zulke afkeer van de kunst om te lijden de negatie zelf betekent van de 'condition humaine'.

Citaten uit dit artikel: "Aujourd'hui, je commencerais mon argumentation en disant : *"La recherche de la santé est devenue le facteur pathogène prédominant"*.

"A ce point, il devient impossible de traiter de la santé en tant que métaphore. Les métaphores sont des trajets d'une rive sémantique à l'autre. Par nature, elles boitent. Mais, par essence, elles jettent une lumière sur le point de départ de la traversée. Ce ne peut plus être le cas quand la santé est conçue comme l'optimisation d'un risque. Le gouffre qui existe entre le somatique et le mathématique ne l'admet pas. Le point de départ ne tolère ni la chair ni l'ego. La poursuite de la santé les dissout tous deux. Comment peut-on encore donner corps à la peur quand on est privé de la chair ? Comment éviter de tomber dans une dérive de décisions suicidaires ? Faisons une prière : *« Ne nous laissez point succomber au diagnostic, mais délivrez-nous des maux de la santé. »*"

Of dit, uit ons eigen Oikos:

"Ecologen maken in hun denken vaak gebruik van tegenstellingen in het dominante denken. Roepen we slechts enkele bekende voorbeelden op. Zo bespeelde Ivan Illich in de jaren '70 voortdurend de grens waar reële vooruitgang nog slechts vermeende vooruitgang wordt en omslaat in contraproductieve effecten. In zijn boek 'Deschooling society' schetst hij hoe het onderwijs mensen dommer maakt, of juist gezegd, hoe de fixatie op één soort kennis andere kundes en vaardigheden verdringt of degradeert. In 'Energieverbruik en andere maatschappelijke tegenstellingen' probeert hij door te berekenen dat we ons sneller te voet of met de fiets kunnen verplaatsen, tenminste wanneer we de tijd meerekenen die we hebben moeten werken om het geld te verdienen om de auto aan te kopen, de verzekering en de benzine te betalen, de onderhoudskosten, ..."

(Worstelen met tijdsparadoxen. Een verkenning van de politieke kracht van paradoxen. Dirk Geldof[1] Artikel voor Oikos 13 september 2002.) Verschillende van zijn boeken zijn integraal op het internet te lezen.

⁶ <http://www.monde-diplomatique.fr/1999/03/ILLICH/11802.html>

Het was met die gedachten in het achterhoofd, dat ik bij de treinstaking voorjaar 2002, besloot de proef op de som te nemen. Ik had al tien jaar afscheid genomen van een eigen auto; ik zou nu, in plaats van de bus, de fiets nemen om naar mijn werk te rijden in Brussel. Het bleek een zeer goed idee. De afstand van Aalst naar hartje Brussel, kon ik, dacht ik, in anderhalf uur goed doorfietsen afleggen. Als ik om halfacht vertrok, zou ik dus om negen uur op het werk zijn. Het klopte perfect; alleen was ik door en door bezweet. Gelukkig had ik reservekledij meegenomen en is er een degelijke douche. (Maar dat is een privilege. Ik vind dan ook dat een douche eigenlijk op elk kantoor aanwezig zou moeten zijn, willen we mensen aanmoedigen meer van de fiets gebruik te maken.)

Eind september deed ik het gedurende twee volle weken, louter 'for the fun of it'. Het had slechts één schijnbaar nadeel: ik kon de krant niet lezen tijdens de rit. Langs de andere kant, kon ik tijdens het fietsen nadenken, mijn gedachten ordenen, mediteren, en kregen mijn hersenen volop bloed. Groot Voordeel was zeker dat ik op enkele maanden fietsen en mits enig joggen, van de 72 kilo die ik was gaan wegen sinds ik een grotendeels zittend kantoorbestaan leidde, snel terugviel tot 64!

Het bleek dus uitstekend voor mijn conditie en voor het milieu, voor mijn gemoedsgesteltenis en concentratievermogen. Ondanks het stresserend kabinetsleven, voelde ik me zeer ontspannen, zeker als ik 's avonds thuiskwam en dankzij de fysieke inspanning sliep ik ook beter. Goed leven kan soms verrassend eenvoudig zijn.

Bedankt Ivan, voor de moed waarmee je steeds tegen grote belangen in de waarheid bent blijven vertellen. Graag eindig ik dit kort in memoriam met je eigen woorden, een citaat uit het einde van een brief van 19 november 1992, ter gelegenheid van de zeventigste verjaardag van je vriend, Helmut Becker, waarin je beschrijft hoe het leven alsmaar minder vatbaar is geworden. Een tekst die bij de aanvang van je begrafenisplechtigheid werd voorgelezen door Wolfgang Sachs, en die eindigt als volgt:

"Immer tiefer sinkt die sinnliche Wirklichkeit unter die Folien von Seh-, Hör- und Schmeck-Befehlen. Die Erziehung zum unwirklichen Machwerk beginnt mit den Lehrbüchern, deren Text auf Legenden zu Graphik-Kästen zusammengeschrumpft ist, und endet mit dem Sich-Festhalten des Sterbenden an ermunternden Test-Resultaten über seinen Zustand. Erregende, seelisch besetzende Abstrakta haben sich wie plastische Polsterüberzüge auf die Wahrnehmung von Welt und Selbst gelegt. Ich merke es, wenn ich zu jungen Leuten über die Auferstehung vom Tode spreche: Ihre Schwierigkeit besteht nicht an einem Mangel an Vertrauen, sondern an der Entkörperung ihrer Wahrnehmung, ihr Leben in konstanter Ablenkung vom Fleisch. Du und ich bereiten uns vor, in einer dem Tode feindlichen Welt nicht mehr "zu Tode zu kommen", sondern intransitiv zu sterben. Lass uns zu Deinem siebzigsten Geburtstag die Freundschaft feiern, in der wir Gott für die sinnhafte Wirklichkeit der Welt, durch unseren Abschied von ihr loben sollen."